

Det omrejsende tjekkiske dukketeater

Harriet Ludvigsen

De var der alle sammen – de unge piger og ædle herrer, ridderne og de smarte Don Juan'er, djævlene, skeletterne samt akrobaterne og den snu Kasperek, en voksen dværg med fipskæg, klædt i et middelalderligt hofnar-kostume og kendt som en kvik og noget rapkæftet tjener.

De fleste var i børnestørrelse og alle var i børnehøjde. De flokkedes i sommeren 2010 i en udstilling på Dommerkontoret i Ringkøbing, hvor de skulle give et indtryk af det berømte tjekkiske omrejsende dukketeater, som det har været kendt og elsket gennem flere hundrede år, ikke mindst af den tjekkiske landbefolkning, for hvem de omrejsende dukketeaterensembler og de håndlavede dukkesamlinger var til stor underholdning.

'De omvandrende snyltere'

Alle, der har været i Tjekkiet, har mødt marionetdukkerne. De hænger side om side udenfor souvenirbutikkerne på byernes turiststrøg og vidner om en overvældende popularitet. Populære har de været gennem adskillige århundreder. Faktisk har de været kendt og brugt siden middelalderen. Dukkeforestillinger, spillet af omrejsende dukkeførere, havde dog den største udbredelse i Tjekkiet i perioden 1700-1950.

Indtil slutningen af 1700-tallet havde dukkeførerne spillet offentlige dukketeaterforestillinger i træpavilloner på pladser og torve i storbyerne. Det var en enkel og billig teaterform, som gjorde dukketeatret særdeles populær i perioden 1700-1900. En anden medvirkende årsag var, at man spillede med tjekkisk tale, i modsætning til de etablerede teatre, hvor hovedsproget var tysk – det officielle sprog i Tjekkiet/Bøhmen i ovennævnte periode, hvor landet var indlemmet i Det østrig-ungarske Rige. Den tjekkiske befolkning foretrak

Med heste og cirkusvogne drog dukkeførerne og deres familier fra landsby til landsby for at underholde landbefolkningen med tjekkisksprogede dukkeforestillinger.

forståeligt nok at høre det klassiske teaterrepertoire spillet på tjekkisk. I takt med byernes germanisering, voksede de tjekkisksprogede dukkeensemblers popularitet derfor efterhånden så meget, at de etablerede teatre følte sig truede. Selvom de klassiske forestillinger blev formidlet af et lille dukketeaterensemble, foretrak tjekkerne denne teaterform frem for at besøge de store, fastetablerede teatre, hvor der blev spillet på tysk, datidens officielle, men af tjekkerne forhadte sprog.

For de etablerede teatre blev dukketeaterenssemblerne efterhånden anset for at være så alvorlige konkurrenter, at man i begyndelsen af 1800-tallet fik vedtaget et totalt forbud mod opførelser på storbyernes centrale pladser og torve. Ensembleerne blev herefter henvist til markedspladser og værtshuse – og efterhånden helt fordrevet fra storbyerne. For at overleve måtte ensembleerne herefter ernære sig som omvandrende teatre. De købte sig en hest eller to, spændte dem for et par gammeldags cirkusvogne og drog fra landsby til landsby for at spille for den tjekkiske landbefolkning.

Den kendte dukkefører, Karel Kopecký (1876-1953) er sammen med familie og de store marionetdukker klar til fotografering foran den transportable scene.

Tjekkiske dukkeførerfamilier var dog allerede i slutningen af 1700-tallet begyndt at vandre fra landsby til landsby med beboelsesvogne og vogne, fra hvis lad de spillede dukketeater. Disse familier hørte så absolut til de lavest stillede i samfundshierarkiet. De blev af myndighederne karakteriserede som 'omvandrende snyltere' og måtte finde sig i en lang række reglementer og forbud. Dukketeaterforestillingerne var dog den første og eneste professionelle tjekkiske teaterform, der nåede ud til landsbybefolkningen, så blandt den tjekkiske landbefolkning nød dukkeførerne stor popularitet, og i sidste halvdel af 1800-tallet voksede antallet af familier, der kunne brødføde sig på denne måde.

De omvandrende dukketeaterenssembler var som oftest familieforetagender, der gik i arv fra generation til generation. Ligesom vi herhjemme har en række kendte cirkusfamilier, havde man også i det daværende Bøhmen en række kendte dukketeaterfamilier så som familierne Kopecký, Maizner, Dubský, Kocka og Fink, der alle videreførte dukketeatertraditionen gennem flere slægtled.

Landsbyen får besøg

Et par dage før en forestilling skulle løbe af stabelen, drog et par af ensembles større børn til næste by for at lave lidt reklame. De medbragte et par hjemmelavede plakater, som de satte op – typisk på landsbykroen – for på denne måde at annoncere det kommende besøg.

Når den store dag oprandt, slog dukketeatertruppen lejr ved landsbykroen og forberedte sig til aftenens forestilling. Det ofte hjemmelavede udstyr var tilpasset transportbetingelserne – med hestevognene som scene, og stearinlys, fakler eller olie- og petroleumslygter som belysningskilde.

Undertiden havde man indrettet en hel vogn som transportabel teaterscene, og skulle så blot fjerne fronsiden på vognen før forestillingen. Andre gange var det mere besværligt, idet man først skulle tømme transportvognen for rekvisitter, hvorefter man så kunne opbygge en scene ved hjælp af en sammenklappelig konstruktion af lister, der blev rigget til på ladet af den tomme hestevogn. Scenen var som regel en efterligning af en barok operascene og kunne have en sceneåbning på op til 3-4 m, med baggrundskulisser,

Dukketeater-scenerne var som regel inspireret af de barokke operascener, og der lå et stort arbejde bag udformningen af de smukt dekorerede kulisser.

sidekulisser samt en neutral øvre kant – en slags gardin-kappe, der kunne skjule dukkeføreren, der styrede de tunge dukker, stående bag bagtæppet på de medbragte transportkasser. Alle kulisser var flot dekorerede og suppleret med draperede stoffer.

Når tidspunktet nærmede sig for forestillingens begyndelse, drog flere af familiens medlemmer højtråbende og musicerende rundt i landsbyen. Akkompagneret af trommer, lirekasse og drejelire annoncerede de dagens forestilling og samlede publikum til forestillingen på pladsen foran landsbykroen – byens samlingssted.

Fra Don Juan til Kasperek

Typisk underholdt man først med en hovedforestilling. Familiefaderen førte dukkerne, mens nogle af de mindre børn stod for den supplerende musikledsagelse. Bag kulisserne havde kone og større børn travlt med at assistere dukkeføreren og forsyne ham med de mange forskellige dukker, der skulle bruges i forestillingen, typisk 60-110 cm høje og op til 10 kg tunge marionetdukker.

Eksempler på forskellige dukketyper, der optrådte i det klassiske dukketeaterrepertoire.

Repertoiret bestod af både religiøse og verdslige spil, gerne ridder- og røverhistorier samt komiske stykker, overtaget fra det klassiske teaterrepertoire og bearbejdet for dukketeater. Nogle af de mest kendte stykker bar titler som Dr. Faust, Dronning Esther, Herkules, Janufa og Don Juan. Med tiden suppleredes det klassiske repertoire med tjekkiske stykker, oftest med temaer fra det landlige miljø. Man har bevarede manuskripter fra anden halvdel af 1800- og begyndelsen af 1900-tallet, hvoraf det fremgår, at mange af stykkerne var kendt under flere titler.

Et dukketeaterensemble havde som regel et standardrepertoire på ca. 20 forskellige hovedforestillinger. Der var

dog også tænkt på ekstranumre. Et af de mest populære numre var forestillingen "Variete" – en slags cirkusforestilling udført med 30-40 cm høje trickdukker i form af akrobater, cykelekvilibriste, linedansere, stærke mænd, klovne, balancetkunstnere m.fl.

Et andet og om muligt mere populært ekstranummer blev udført af Kasperek – den frække Mester Jakel-figur, som dels var leveringsdygtig i de seneste sladderhistorier fra naboer og hovedstad, dels kunne komme af sted med, på sin snu og spydige facon, at aflevere lidt samfundskritik. Da talesproget var tjekkisk, undgik man som regel myndighedernes indblanding.

I ekstrainumrene spillede man ofte med såkaldte trickdukker, der er vanskelige at arbejde med pga. de mange snore. Arbejdede man med sammenhængende dukker, kunne der let være op til 16 snore, der skulle styres på én gang – af to hænder!

De obligatoriske dukkekarakterer

Traditionelt spillede de omrejsende dukketeaterensembler med såkaldte marionetdukker, hængedukker, der blev ført oppefra. De smukt udstyrede dukker var som før nævnt 60-110 cm høje og vejede op til 10 kg. De største og tungeste af dukkerne blev dels styret af en jernstang, der var anbragt i hovedet, dels af 2-4 snore.

Almindeligvis havde en tjekkisk dukkefører en dukkesamling på 20-25 forskellige dukker, heriblandt en konge og en dronning, en ung ridder med overskæg (elskeren), en ung dame (elskerinden), en ung landsbypige samt Skrhola, en ældre rig bonde, snu men lidt klodset. Til de obligatoriske figurer hørte også djævelen, døden, vandmanden, røvereren og ikke mindst den åbenmundede Kasperek.

Undertiden spillede man med hjemmelavede dukker. Var der råd til det, blev dukkerne dog fremstillet af en af de mange kendte billedskærere, der også fremstillede dukker, udført i en barok træskærerstil, med realistiske ansigter, stiliseret hår og skæg. De ældste bevarede dukker af denne type stammer fra ca. år 1800.

Et par ædle 1800-tals herrer!

I øvrigt hører det med til historien, at man aldrig ændrede en dukkes karakter. Var en dukke blevet fremstillet som prins, forblev den prins resten af livet! Dukesamlingerne voksede derfor i takt med dukkeførernes behov for flere karakterer og typer.

Et lille udpluk af de dukkekarakterer der var obligatoriske i enhver dukkesamling.

Typisk eksempel på det flotte håndværk der lå bag fremstillingen af 1800-tallets marionetdukke, såvel træskærerarbejdet som arbejdet med fremstilling af dragter.

Dukketeater som politisk og kunstnerisk udtryksform

At dukketeatret altid har spillet en væsentlig rolle i Tjekkiet, skyldes formodentlig dets nære relation til den brede befolkning samt det faktum, at det er blevet brugt som befolkningens talerør, især i perioder med politisk tryk, eksempelvis i årene 1620-1918, da landet var under østrig-ungarsk herredømme. Netop i denne periode bidrog marionetteatertraditionen til at bevare og udbrede tjekkisk sprog og drama i de brede samfundslag, ikke mindst det omvandrede dukketeater.

Dukkefører Václav Kopecký (1914-1980) tilhørte 6. generation af Kopecký-familien. Her er han fotograferet med familie foran beboelsesvognen, som han arvede efter sin far, Karel Kopecký.

Problemer af såvel dagligdags som samfundsmæssig og politisk karakter blev behandlet af dukketeatergrupperne. Lokale grupper tog sig af lokale problemer, mens de omrejsende ensembler i højere grad behandlede de bredere samfundsmæssige problemstillinger. Dukketeaterensemblerne havde dermed stor betydning, politisk såvel som kunstnerisk. Man mærkede dog en nedgang i det omrejsende dukketeaters popularitet i begyndelsen af 1900-tallet, vel nok en naturlig følge af de ændrede politiske forhold. Med oprettelse af staten Tjekkoslaviet i 1918 blev tjekkisk nemlig igen hovedsproget, også på almindelige teatre. Der var derfor ikke længere så stort behov for de omvandrende dukketeatre, hverken som underholdning eller som politisk og samfundskritisk talerør. Desuden blev der i mellemkrigs-tiden oprettet en masse faste dukketeaterscener i de større byer, hvorfor befolkningen i midten af 1900-tallet tabte interessen for det omrejsende dukketeater.

Generelt er der fortsat stor interesse for dukketeatertraditionen i Tjekkiet. Dukketeatrene er mange og forestillingerne

Nye tider, nye udtryk. Nok er der tale om traditionelle dukkekarakterer, men såvel udformning som materialevalg er væsentlig forandret i vore dages fremstilling af marionetdukke.

stadig velbesøgte. I næsten alle større byer kan man således finde officielle, fastetablerede dukketeatre, der til stadighed prøver at skabe nye udtryksformer, dog hele tiden med dukkerne i centrum.

Efter det kommunistiske systems fald i 1989 blev der også dannet en del nye og eksperimenterende grupper, som arbejder side om side med de institutionaliserede dukketeatre. Ligeledes afholdes der årlige dukketeaterfestivaler i flere af Tjekkiets største byer, med mulighed for møder, inspiration og udveksling af erfaringer.

Bevaring af de gamle dukketeater-samlinger

Heldigvis er mange af de gamle dukketeaterslægters samlinger bevaret. De opbevares i dag på forskellige museer i Den Tjekkiske Republik, bl.a. Teaterhistorisk Afdeling ved Det Moraviske Museum i Brno, der har specialiseret sig i studier og dokumentation af det tjekkiske omvandrende dukketeater. Museet har en enestående samling på ca. 4.000 dukker, heriblandt samlinger fra mange af de kendte dukkefører-slægter. Med disse dukker er også mange af de mest kendte gamle træskærerværksteder repræsenteret, ligesom museets samling også indeholder dekorationer og rekvisitter samt fotografisk og lyd-mæssigt materiale.

Museet har ingen permanent udstilling, men er meget kendt for sine skiftende udstillinger på tjekkiske såvel som på udenlandske museer over hele verden. Teaterafdelingen på Det Moraviske Museum er ligeledes meget aktiv med udgivelse af bøger og andre videnskabelige arbejder, ligesom den står bag kurser, workshops, tv- og radioudsendelser samt rekonstruktioner af dukketeaterforestillinger med dukker fra samlingerne. Det var således også dette museum, der stod bag udstillingen på Ringkøbing-Skjern Museum i sommeren 2010.

Harriet Ludvigsen kan kontaktes på:
harrietludvigsen@yahoo.dk